

Na de drie vette jaren 1971, '72 en '73 kondigde zich in 1974, dat jaar vol van uiterste weerswisselingen met een topnatte, tevens te kille herfst (D.L.N. 77: 185-190; 78: 49-54), een domper aan op de geschetste heropleving van de Gehakkelde aurelia met ten onzent nog slechts 5 waarnemingen in zomertijd en 4 in de herfst. In het zuiden van het land echter werd de soort volgens schrijven van C. van Alphen uit Dorst (ten oosten van Breda) nog wel regelmatig gezien; één keer, op 18 september 1974, zag hij er zelfs 3 tegelijk vliegen in zijn tuin. Daarna kwamen wij er bij onze herhaalde talrijke vlinderinventarisaties geen enkele Gehakkelde aurelia meer tegen, hoewel het in 1975 alsook in 1976 goed vliegen was voor de vlinders (D.L.N. 78: 271-278; 79: 232 en 277-278). Op 25 juli 1976 was G. L. Ouweneel met P. J. Rooy aan het Hollands Diep wel zo gelukkig (D.L.N. 79: 206-208). Die ook voor de akkerbouw rampzalige herfst van 1974 heeft dus geducht toegeslagen voor wat deze veelal laatvliegende en daarna overwinterende schoenlapper betreft, die zich hier aan het einde van zijn verspreidingsgebied bevindt.

Tenslotte nog dit: ons uitgebreide onderzoek naar de getalsverhouding van vlindersoorten op zogenaamde lokbloemen (D.L.N. 78: 164-173) gaf de hoogste

aantallen van onderscheidenlijk 8 en 5 voor de jaren 1969 en 1972. Hierbij liet 1968 evenwel niet geheel verstek gaan aangaande de Gehakkelde aurelia: op 10 september van dat jaar verraste ons er één op Hemelsleutel in het warme Oost-Brabant te Kronenberg bij Sevenum. Zien wij deze als voorloper van de eersteelingen in 1969 op 9 augustus en 4 september te Doorn, onderscheidenlijk Rhenen, waarna later andere waarnemingen in Gelderland volgden.

Het voorafgaande toont wel duidelijk aan, hoe belangrijk geregeld waarnemen voor de fenologie is, tenminste wanneer men zijn bevindingen op datum in een daartoe bestemd schrift of opschrijfbokje noteert, zodat zij gemakkelijk na te slaan zijn.

Tabel 1. Aantallen Gehakkelde aurelia's in de verschillende decaden van de maanden juli, augustus, september en oktober sedert 1968.

	juli			aug.			sept.			okt.			tot.
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	
1968	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
1969	.	.	.	.	.	.	1	1	2	1	.	.	5
1970	.	.	.	.	.	.	.	.	2	.	.	.	2
1971	.	.	.	1	1	.	4	2	2	.	.	.	10
1972	.	.	.	.	.	2	.	.	3	9	1	3	18
1973	.	.	2	1	.	.	1	8	3	.	.	.	15
1974	1	.	.	2	2	.	1	2	.	1	.	.	9
1975	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
1976	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.

Komen en gaan van *Anacamptis* in Kennemerland in verband met strenge winters en konijnschade

C. SIPKES

Onder Kennemerland wordt verstaan de duinstreek tussen Haarlem en Alkmaar,

vroeger één geheel, nu sinds 1876 doorsneden door het Noordzeekanaal met

zijn drainage en industrialisatie.

Het is het noordelijkste deel van het „Duindistrict”, dat deel van de duinen dat kalkrijk is. Alleen heel in het noorden, bij Bergen, beginnen de kalkschuwe planten, Struikheide (*Calluna vulgaris*) en Brem (*Sarothamnus scoparius*), langzaam aan terrein te veroveren, in de Verbrande Pan waar vroeger Vogelnestorchis (*Neottia nidus-avis*) en Koraalwortel (*Corallorhiza trifida*) voorkwamen. Ook elders zijn wat plekken waar de kalk wat uitgelopen is, in hoofdzaak in de binnenduinen, die ouder zijn dan de met schelpgruis in onze jaartelling opgestoven zandheuvelds. De kalk van dat schelpgruis is, met andere omstandigheden, wel de oorzaak dat vroeger *Anacamptis* zich kon vestigen op vele plekken, zowel dicht bij zee als verder van de zee gelegen.

F. W. van Eeden noemt de soort reeds in 1867 in zijn historisch zo waardevolle artikel „De bosschen van Kennemerland”, later opgenomen in zijn bundel „Onkruid” (1886).

E. Heimans noemt de Papenberg bij Casticum in „Met kijker en bus” (1906).

Jac. P. Thijssse wijdt er een hoofdstuk aan in „Omgang met planten” (1909) en beschrijft een groeiplaats op het Jachtduin bij Bloemendaal.

In de twintiger jaren werd deze orchidee bijna altijd gevonden als de afdeling Haarlem van de K.N.N.V. excursies hield in de Breesaap, het gebied tussen Santpoort en IJmuiden. In de bloeitijd, juni-augustus, zag men de planten reeds vanuit de trein langs de spoorbaan bij Driehuis-Westerveld.

De Hoogovens hebben natuurlijk een onherstelbare klap toegebracht aan de flora van de Breesaap; hele bossen verdwenen met stinseplanten als Wilde hyacint (*Scilla non-scripta*), Daslook (*Allium ursi-*

num) en Gevlekte aronskelk (*Arum maculatum*), maar het leek wel of *Anacamptis* revanche wilde nemen want plm. 26 jaar terug was er een explosie ten noorden van Wijk aan Zee op noordhellingen, hoog boven het grondwater. In sommige jaren konden er 1000 geteld worden, ondanks het plukken door badgasten, die de bloemen in hun strandwagentjes meenamen. Een strenge winter zonder sneeuw maakte dat er het jaar daarop slechts een enkele stond. Dit herstelde zich weer, al werd het aantal van 1000 niet meer bereikt.

De laatste opleving was in 1975 ten zuiden van Wijk aan Zee, ook op een steile noordhelling, plm. 1600 exemplaren (!) (mondelijke mededeling van Dr. P. Vermeulen te Heilo), maar met veel zwakkere bloeiwijze niet te vergelijken met de forse aren die te zien zijn in het zuiden van Frankrijk bij Cahors en op veel andere plekken.

Het grote aantal op die noordhellingen wees echter op een gunstig biotoop, kalkrijke, humusrijke zandgrond en koel door de noordhelling, met een vegetatie die vrijwel overeenkwam met de Gemeenschap van Wondklaver en Nachtsilene (*Anthyllido-Silenetum*). Elders in de duinen is deze soort niet trouw aan deze vegetatie, mits er maar kalk in de grond zit, in bosjes en soms, maar minder gewoon, in het gras. Op Voorne kwam onze orchidee eens te voorschijn langs een greppel waar schelpenrijk zand uit geschept was. Maar ondanks de winterkoude op de noordhellingen waren daar toch de rijkste groeiplaatsen.

Zijn er fluctuaties in de aantallen die duidelijk het gevolg zijn van sneeuwloze koude winters, er zijn er ook die zich over langere termijnen uitstrekken maar gezien kunnen worden als het gevolg van

Fig. 1. *Anacamptis* in een kalk- en humusrijk, open bosje.

schommelingen in de konijnenpopulaties. Door sommigen worden de waterleidingbedrijven, met hun onttrekking van het grondwater als de schuldigen gezien van de achteruitgang van *Anacamptis* in de laatste jaren. Zeker is die de oorzaak van het verdwijnen van moerasduinplanten: *Parnassia* (*Parnassia palustris*) en echte moeras-orchideeën, zoals Moeraswespenorchis (*Epipactis palustris*) en Grote muggenorchis (*Gymnadenia co-*

nopsea friscica). Ik noem bij de laatste de naam van de ondersoort er met nadruk bij omdat in Zuid-Limburg de daar voorkomende ondersoort *conopsea* ook op drogere kalkhellingen voorkomt.

Anacamptis met zijn ronde knollen, en rozetten die reeds in het najaar boven de grond komen, is geen moerasplant. De noordhellingen, waar de rijkste groeiplaatsen waren of nog zijn, liggen 6 tot 8 meter boven de naburige valleien en deze

Fig. 2. Net om Konijnen te vangen met behulp van een fret.

weer 1 tot 2 meter boven het grondwater. Water kan in zandgrond hoogstens 1 meter opstijgen, zodat dus noch vroeger, noch nu dit tot de planten kon opstijgen. Een daling in de diepte kan dus geen invloed hebben gehad. In de valleien waar het grondwater gedaald was, had dit reeds plaats voor de achteruitgang op de groeiplaats ten noorden van Wijk aan Zee.

Bij het beoordelen van de Konijnen als oorzaak van de achteruitgang van *Anacamptis*, is wel eens aangevoerd: „Konijnen zijn er altijd geweest”. Dit is nu in zijn algemeenheid onjuist. Een werkelijk matige konijnenpopulatie is ook niet zo’n ramp, zeker niet op steile hellingen waar het Konijn zich niet thuis voelt. Maar vroeger werden er veel meer Konijnen gevangen door de plaatselijke bevolking. In de jachtwetten van de jaren rond de eerste wereldoorlog was het Konijn geen „wild” in de juridische zin van het woord maar „res nullius”, zoals ratten en muizen. Aan de hand van art. 461 en de vuurwapenwet werd wat nu stropen zou

zijn tegengegaan. Als de vissers in de kustplaatsen in het najaar zonder werk raakten doordat de trawlers opgelegd werden, gingen ze met een knuppel, een spade en een sterke lantaarn, een zg. lichtbak, de duinen in en hadden ze geen vuurwapen nodig. Met de spade werden de hopen open gespit. Wel werden er klemmen of strikken gezet, een zeer wrede methode, die nu verboden is. Soms gebruikte men een „fret” die de Konijnen in een netje joeg (fig. 2). Dit is een albino van een soort bunzing (*Putorius furo*), die uit Noord-Afrika zou komen. Deze werd door de Spanjaarden naar Europa gebracht met het oog op hun konijnen-problemen (zie „The Rabbit” van Thompson and Worden). Op de Waddeneilanden was al dit konijnenvangen een gewone geschiedenis, ook in het belang van de toen jonge bossen van het Staatsbosbeheer.

Iedere wijziging in de jachtwet gaf meer bescherming aan het Konijn en strafte stroperij strenger. Het hing ook wel af van de instelling van de rechters, want een mutatie bij het kantongerecht in Haarlem en strengere straffen veroorzaakten direct een grotere konijnenstand en minder *Anacamptis*. De myxomatose sloeg na 1950 hard toe en ieder dacht dat nu het probleem opgelost was. Maar thans worden hoogstens 10-20 procent van de dieren aangetast en genezen die soms van hun ontstekingen, zijn dan natuurlijk resistent.

Door de welvaart komt stropen ook minder voor dan vroeger, ook door intensiever toezicht in de natuurterreinen.

De stichting Kritisch Faunabeheer vestigt er in „Argus” de aandacht op, dat voldoende predatoren van belang zijn voor het natuurlijk evenwicht, maar men ziet over het hoofd dat de mens ook predator

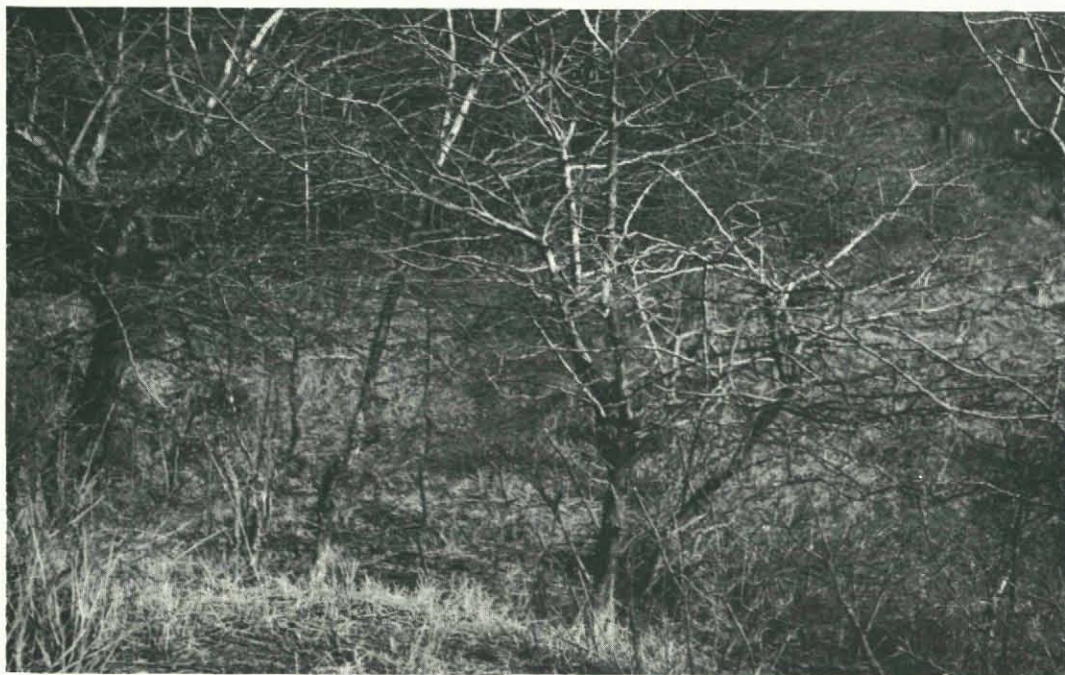

Fig. 3. *Konijnevraat in Meidoorns door „klimkonijnen”, Voorne jan. 1975, (boven), en aan Kardinaalsmuts, Voorne 1976, (onder).*

is. En onze jachtwet geeft aan de jagers de vrijheid Wezels, Bunzings, Hermelijken, Vossen en Dassen te vangen, soms ook met als motief het gevaar van de hondsdoelheid, wat door biologen weer betwijfeld wordt. En het Konijn vermeerdert zich met een snelheid van 10 op 1 in een jaar, waar predatoren geheel ontbreken nog sneller.

Een voordeel van een bepaalde konijnenstand in voedselrijke duinen is het tegengaan van „verruiging”, maar dit gaat samen met schillen van Meidoorn (*Crataegus monogyna*), Kardinaalsmuts (*Euonymus europaeus*) (fig. 3) en aanvreten van rozetten van orchideeën, die deze in het najaar boven de grond brengen: de *Ophrys*-soorten en de Bokkenorchis (*Himantoglossum hircinum*) en de Poppenorchis (*Aceras anthropophorum*). De Harlekijn (*Orchis morio*), ook met kleine winterrozetten, schijnt er minder last van te hebben, maar de meeste last ondervinden wel onze *Anacamptis* en, zij het

wat mindere mate, het Soldaatje (*Orchis militaris*), dat zich reeds enkele keren in onze duinen heeft trachten te vestigen. Dat een bepaalde konijnenstand gunstig is voor Gentianaceeën — zoals Duizendguldenkruid (*Centaurium*-soorten), Bitterling (*Blackstonia acuminata*) — en voor Parnassia is ook een feit, zodat in een natuurreservaat verschillende biotopen moeten zijn, ook verschillend ten opzichte van de fauna. Zo is gebleken dat schapen en ander vee gunstig zijn voor de Herfstschroeforchis (*Spiranthes spiralis*), die het op Goeree in sommige jaren tot grote aantallen bracht, dank zij extensieve beweiding. In Duitsland is deze soort met de schapenteelt achteruitgegaan.

De kwestie is of in een natuurterrein de belangen van jacht of veeteelt moeten prevaleren boven die van de natuurbescherming. Jacht en beweiding kunnen in veel gevallen ook dienstbaar gemaakt worden aan het behoud van flora en fauna.

Zomerconcentraties van Kuifeenden en Tafel-eenden op het IJsselmeer

E. P. R. POORTER en R. SLUYS

Verspreid in de literatuur (4; 5) vinden we gegevens over kleine zomerconcentraties van Tafeleend en Kuifeend in het IJsselmeergebied.

In enkele gevallen gaat het bij de Tafeleend om concentraties van 1000 en meer vogels, bijvoorbeeld op 5-9-1937 ca. 1000 exemplaren bij Horst en op 17-7-1938 1100 exemplaren bij Elburg. In de laatste tien jaar worden wat hogere

aantallen genoemd, bijvoorbeeld op 31-7-1966 2500 exemplaren langs de Markerwaarddijk en op 9-8-1970 3000 exemplaren bij Oostelijk Flevoland. Deze stijging zal stellig samenhangen met de toename van de Tafeleend als broedvogel in Nederland. Ook in de randmeren van de Flevopolders werden tot een vijftal jaar geleden geregeld concentraties van enkele duizenden Tafeleenden waargeno-